

**ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕРМІНИ ЛІНГВІСТИЧНА
ГЕОГРАФІЯ ТА АРЕАЛЬНА ЛІНГВІСТИКА
(ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)**

Досліджується визначення термінів *ареальна лінгвістика* та *лінгвістична географія* у працях мовознавців кінця XIX–XX ст. Серед лінгвістів зазначеного періоду немає єдиної думки щодо визначення цих понять. У статті наведено різні точки зору мовознавців на проблему визначення та розмежування термінів *ареальна лінгвістика* та *лінгвістична географія*. Подано загальну порівняльну характеристику визначення цих термінів.

Ключові слова: лінгвістична географія, ареальна лінгвістика, просторовий аспект, картографування, діалектологія, ареалогія.

Klets O. About Terms Linguistic Geography and Area Linguistic (Linguahistoriography Aspect). The article is devoted to definition of terms *linguistic geography* and *area linguistic* in works of linguists of the end of XIX – XX centuries. There are not united opinions about definition of these terms among linguists of period of the end of XIX – XX centuries. The article includes different opinions of linguists on the problem of the definition and delimitation of terms *linguistic geography* and *area linguistic*. In the article reflects general comparative characteristics of definitions of the terms.

Key words: linguistic geography, area linguistic, area aspect, dialectology, areology.

Лінгвістична географія як наукова дисципліна виникла наприкінці XIX ст. Дещо пізніше, у другій половині XX ст., з'явилась ареальна лінгвістика. У сучасній лінгвістиці загальноприйнятою є думка про те, що ареальна лінгвістика виникла на базі лінгвістичної географії та є результатом її розвитку як науки [4; 5; 7; 9]. Лінгвогеографічними та ареальними дослідженнями займалися М. Бартолі та Дж. Відосі, Е. Косеріу, Д. І. Едельман, Б. О. Серебренников, М. О. Бородіна, А. В. Десницька, І. П. Сусов. Ці лінгвісти у своїх працях по-різному визначають *лінгвістичну географію* та *ареальну лінгвістику* як наукові дисципліни та по-різному трактують предмети та методи дослідження цих дисциплін. Тому для правильного розуміння та аналізу праць з лінгвістичної географії та ареальної лінгвістики

необхідно знати, як той чи інший лінгвіст визначав основні поняття зазначених наукових дисциплін. Тому актуальність дослідження зумовлена необхідністю чіткого розмежування термінів *ареальна лінгвістика* та *лінгвістична географія* у працях мовознавців кінця XIX–XX ст. та відсутністю комплексних лінгвоісторіографічних робіт з цього питання.

Мета роботи полягає у визначенні термінів *ареальна лінгвістика* та *лінгвістична географія*. При цьому ми спираємося на результати досліджень мовознавців кінця XIX–XX ст. (М. Бартолі та Дж. Відосі, Е. Косеріу, Д. І. Едельмана, Б. О. Серебреннікова, М. О. Бородіної, А. В. Десницької, І. П. Сусова).

Поставлена мета передбачає роз'язання таких завдань: 1) проаналізувати визначення термінів *ареальна лінгвістика* та *лінгвістична географія* у працях Е. Косеріу та представників неолінгвістичної школи, які вперше звернули увагу на важливість „просторового” аспекту лінгвістики; 2) дати загальну порівняльну характеристику визначення термінів *ареальна лінгвістика* та *лінгвістична географія* лінгвістами XX ст.; 3) визначити напрями подальшого дослідження зазначених термінів.

Ареальна лінгвістика є одним з основних напрямів сучасного мовознавства. Методи ареальної лінгвістики мовознавці використовують як під час вивчення сучасних мов, так і під час дослідження давнього стану окремих мов чи мовних груп. Визнаючи велике значення ареальної лінгвістики для різних напрямів сучасного мовознавства (у тому числі й порівняльно-історичного), вчені не мають єдиної думки щодо визначення терміна *ареальна лінгвістика* та предмета ареальної лінгвістики як одного з розділів мовознавства.

Термін *просторова (ареальна) лінгвістика* вперше з'явився у праці представників італійської неолінгвістичної школи М. Бартолі та Дж. Відосі „Основні положення просторової лінгвістики” (1943) [6, 120]. Необхідно зазначити, що основні положення ареальної лінгвістики М. Бартолі виклав набагато раніше у книзі „Введення у неолінгвістику” (1925). Очевидною є діахронічна спрямованість праць М. Бартолі з ареальної лінгвістики.

А. В. Десницька у своїй статті „До питання про предмет та методи ареальної лінгвістики” звертає увагу на те, що самим терміном *ареальна лінгвістика* підкреслюється момент „простору” як вирі-

шальний для цього аспекту лінгвістичних досліджень. Тому Десницька визначає ареальну лінгвістику як розділ сучасної лінгвістичної науки, що вивчає територіальне поширення, розподілення мовних явищ у самому широкому смислі цього слова – від поширення окремих мовних фактів до поширення цілих комплексів ознак, які утворюють мовні структури, від просторового розповсюдження говірок (як мінімальних мовних одиниць) до розподілу мов та мовних груп, які об'єднуються за принципом мовної спорідненості, типологічної схожості, єдності культурної термінології тощо [3, 22].

І. П. Сусов у лекції „Принципи ареального мовознавства” зазначає, що ареальна (або просторова) лінгвістика досліджує територіальний розподіл мовних явищ, що належать до різних діалектів однієї мови або до ряду мов, що межують одна з одною [8]. Учений вважає, що ареальна лінгвістика походить від діалектології, яка наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. прийшла до усвідомлення того факту, що між говірками немає чітких, однозначних меж і кожне з мовних явищ може характеризуватися своїми особливостями поширення. На географічній карті це фіксується ізоглосами. Межею між двома сусідніми діалектами є не просто лінія, а пасмо ізоглос. Межі діалектів – це перехідні зони, зони вібрації. Пізніше було встановлено, що мови, які межують між собою, теж не мають чітких меж, вони ніби поступово переходять одна в одну. Це дало змогу постулювати принцип лінгвістичної безперервності.

Отже, ареальна лінгвістика дуже тісно пов'язана з географічним простором. Тому дуже часто вчені використовують термін *лінгвістична географія* як синонім *ареальної лінгвістики*. У такому випадку *лінгвістична географія* розглядається як розділ мовознавства, що досліджує територіальне поширення мовних явищ. Але слід зазначити, що лінгвістична географія здебільшого використовує метод картографування, тоді як методологічна основа ареальної лінгвістики ще не до кінця розроблена та викликає багато суперечок серед лінгвістів. Деякі вчені (Д. І. Едельман, Б. О. Серебренніков, М. О. Бородіна, А. В. Десницька) не згодні з синонімічним використанням термінів *ареальна лінгвістика* й *лінгвістична географія* та вказують на певні відмінності у значеннях цих термінів.

Д. І. Едельман розуміє лінгвістичну географію як розділ мовознавства, який вивчає просторове розташування мовних явищ;

ареальна лінгвістика, на думку вченого, досліджує давні ареали на основі сучасного розповсюдження мовних явищ [10, 3]. Лінгвіст зазначає, що лінгвістична географія, як і будь-який інший аспект мовознавства, має синхронічний та діахронічний плани дослідження. Синхронічний план полягає у вивченні просторового розміщення мовних явищ певного хронологічного рівня; діахронічний – у вивченні пересування цих явищ у часі й просторі. Таким чином, ареальна лінгвістика, під якою прийнято розуміти вивчення географічного поширення мовного матеріалу в минулому (ареали діалектної та прамовної єдності, міжмовні та міждіалектні контакти та сходження й подібне), є практично частиною лінгвістичної географії, діахронічним її аспектом. Обидва ці аспекти – синхронічний і діахронічний – тісно пов'язані єдиним об'єктом й основними методами, але кожний із них має свої завдання та проблематику.

Аналогічно трактує терміни *лінгвістична географія* та *ареальна лінгвістика* Б. О. Серебренніков у статті „Про зміст термінів *лінгвістична географія* та *ареальна лінгвістика*”. У своїх дослідженнях лінгвіст посилається на роботу Е. Косеріу „La geografia lingüistica” [6, 120], де зовсім немає розмежування цих двох термінів, хоча Косеріу вивчає проблеми, які, на думку сучасних учених, належать до області ареальної лінгвістики. Детальне дослідження праць із ареальної лінгвістики та лінгвістичної географії представників неолінгвістичної школи дало змогу Б. О. Серебреннікову не розмежовувати ці два терміни та вважати ареальну лінгвістику лише певним (діахронічним) аспектом лінгвістичної географії.

Із таким трактуванням термінів не погоджуються А. В. Десницька та М. О. Бородіна. Десницька вважає, що не можна відносити ареальну лінгвістику лише до діахронії, а її головне завдання розуміти як реконструкцію давніх ареалів поширення мовних єдностей [3, 23]. Існують ареали, що склалися не так давно; у наші часи також формуються нові ареальні єдності. Тому, на думку Десницької, предметом ареальної лінгвістики необхідно вважати не лише давні ареали, а й відносно нові, при цьому увагу слід звертати на факти діалектної диференціації усередині території поширення однієї мови [3, 23].

Досить детально питання ареальної лінгвістики та лінгвістичної географії розроблені у працях М. О. Бородіної [1; 2]. Послідовним розвитком вивчення просторового фактора у мовознавстві є ви-

никнення діалектології, лінгвістичної географії (або лінгвогеографії) та ареалогічних досліджень (або ареалогії) [2, 7]. Базовими для цих дисциплін, на думку Бородіної, є поняття лінгвістичного простору, території та ареалу. Під лінгвістичним простором дослідниця розуміє не просто поширення того чи іншого мовного явища, а поширення закономірне, історично зумовлене. Лінгвістична територія – це зона (територія) поширення мов, діалектів, говірок, окремих мовних рис або їх сукупності. Терміни *простір* та *територія* у мовознавстві часто вживаються синонімічно, хоча в цілому територія більш конкретне поняття, ніж простір. Ще конкретнішим є термін *лінгвістичний ареал*, під яким Бородіна розуміє просторово-часову та соціальну одиницю (територію), яка за певними ознаками протиставляється іншому лінгвістичному континууму [2, 8]. Вивченням особливостей певного лінгвістичного простору займаються діалектологія, лінгвістична географія та ареалогія.

Говорячи про виникнення лінгвістичної географії як окремої лінгвістичної науки, М. О. Бородіна зазначає, що дослідження лінгвістичного простору почалося з вивчення поширення окремих мов та груп мов, рис диференціації цих одиниць і особливо з дослідженням діалектних рис. Усвідомлення співвіднесеності діалекту або мови з певним простором – провінцією, графством, територією, яка є за межами основного поширення мови (діалекту), – дало змогу говорити про лінгвістичні території. Наслідком складності визначення структури лінгвістичної території стало картографування об'єктів дослідження (слів, морфем, фонем), створення лінгвістичних карт або атласів. Ця область досліджень значно відокремилася від діалектології та отримала самостійну назву – лінгвогеографія [2, 9]. Отже Бородіна вважає, що лінгвістична географія виникла на базі діалектології. Такої ж думки дотримується Б. О. Серебренніков.

Серебренніков, досліджуючи питання лінгвістичної географії, звертає увагу на теорію лінгвістичної безперервності Й. Шмідта, зазначаючи при цьому, що саму ідею про безперервний ланцюжок специфічних мовних зв'язків висунув ще А. Пікте в 1859 р. [6, 122]. Однак саме Шмідт розвинув цю ідею, перетворивши її на теорію, та застосував на практиці під час вивчення індоєвропейських мов. Шмідт зробив висновок про те, що мови, які географічно ближче розташовані одна до одної, мають між собою більше подібностей, ніж

географічно далекі мови. Намагаючись пояснити явище лінгвістичної безперервності, лінгвіст висунув припущення про можливість поширення інновацій з певного центра. Ці інновації, поширюючись, охоплюють перш за все мови, які є географічно близькими до центра; інновації поступово припиняються, віддаляючись від центра. На думку Серебреннікова, Й. Шмідт визначив деякі принципи, які пізніше стали основою методів лінгвістичної географії. Наприкінці ХІХ ст. наслідком розвитку діалектології як самостійної лінгвістичної дисципліни стала концентрація уваги на проблемі лінгвістичної безперервності, яку поставив Й. Шмідт. Головний теоретик молодограматичної школи Г. Пауль у своїй роботі „Принципи історії мови” (1880) висунув ідею про відсутність діалектних меж, змішування діалектів та про те, що кожне мовне явище розвивається у власних межах [6, 124].

Лінгвістична географія як самостійна галузь лінгвістичної науки виникла у зв'язку з переходом до принципово нової форми опису діалектів, що відбилось у створенні діалектологічних атласів. Засновником цього нового напрямку були німецький учитель Г. Зенкер і французькі вчені Ж. Жильєрон та Е. Едмон. Визначальною подією в історії розвитку лінгвістичної географії стало укладення „Лінгвістичного атласу Франції” (1902 – 1910). Поява лінгвістичних атласів дала змогу картографувати мовні явища. Лінгвістична географія мала лише синхронічний аспект. Новий етап у розвитку лінгвістичної географії починається зі спроб застосувати її методи до історії мов, а також до вирішення проблеми походження мовних сімей. Першою роботою у цьому напрямі було дослідження М. Бартолі „Вступ до неолінгвістики”. Бартолі вказує на три головні проблеми, які потребують вирішення, – установлення хронологічних відношень між лінгвістичними фактами, визначення центрів радіації та визначення причин виникнення інновацій [6, 129]. Головним своїм завданням Бартолі вважає встановлення певних взаємовідносин між географічним поширенням слів та часом їх появи у мовах. Таким чином у лінгвогеографічних дослідженнях з'являється фактор часу, діахронічний аспект, який, на думку Серебреннікова, досліджує ареальна лінгвістика.

Поділяючи погляди Серебреннікова щодо походження лінгвістичної географії як самостійної лінгвістичної дисципліни,

М. О. Бородіна не згодна з ним у визначенні термінів *лінгвістична географія* та *ареальна лінгвістика*. Основним завданням лінгвістичної географії Бородіна вважає складання лінгвістичних карт, сукупністю яких є лінгвістичний атлас [1, 36]. Також лінгвістична географія повинна досліджувати структуру діалектів (їх фонетичного, лексичного та граматичного рівнів) за матеріалами атласів та адекватних їм джерел (діалектних словників, текстів та монографій, у яких є інформація про локалізацію мовних фактів). Після завершення укладання атласів, проведення робіт з ізоглосування та інтерпретації ізоглос лінгвогеографія відходить від безпосереднього картографування та перетворюється на науку, що досліджує просторові закономірності – ареалогію.

Ареалогія або ареалогічні дослідження виникли на базі діалектології та лінгвістичної географії. Це досить специфічна галузь мовознавства, що характеризується особливою системою уявлень та термінів. Основою цих досліджень є саме фактор простору, який іманентно притаманний усім мовам. Територіальність є невід'ємною частиною всіх виявів мови, у тому числі і її літературної форми. Але літературна мова в процесі перетворення в загальнонаціональну норму набуває ознаки екстериторіальності [2, 21]. Саме універсальність територіальної ознаки стала причиною того, що ареальні дослідження стали актуальними в сучасному мовознавстві та широко розповсюдились. Але при цьому вони втратили наукову чіткість визначення предмета та методів дослідження. На думку М. О. Бородіної, предметом дослідження ареалогічної лінгвістики є саме той ареал, який вичленовується з матеріалів лінгвогеографічного вивчення мов, тобто перш за все з лінгвістичних атласів, а також з інших джерел ареалогічних досліджень. Таким чином, якщо у лінгвогеографії основним методом є картографування, то в ареалогії – метакартографування (виділення та інтерпретація ареалів) [2, 25].

Із теорією ареалогічних досліджень М. О. Бородіної не погоджується А. В. Десницька, яка вважає, що не можна включати ареальну лінгвістику до складу більш загальної наукової дисципліни – ареалогії. Бородіна, спираючись на те, що поняття ареалу притаманне ряду наук, які користуються методикою картографування для визначення територіальної дистрибуції явищ (біології, геології, кліматології тощо), визначає ареалогію як вчення про ареали, про закономірності

розміщення та взаємозв'язків предметів та явищ у просторі, про ті закономірності їх історії та розвитку, які зумовлені географічним положенням. Але Десницька зауважує, що розповсюдження лінгвістичних явищ у просторі має свою специфіку, на яку необхідно звертати увагу під час ареальних досліджень, тому методика дослідження лінгвістичних явищ буде суттєво відрізнятися від тих методів, які застосовує ареалогія [3, 24–25].

Проаналізувавши праці з ареальної лінгвістики та лінгвістичної географії мовознавців кінця ХІХ–ХХ ст., можна зробити висновок про те, що серед лінгвістів немає єдиної думки щодо визначення цих термінів, а розбіжності у визначеннях є суттєвими та принциповими. Отже, актуальним є подальше дослідження цього питання та розробка єдиної системи термінології. Актуальним залишається й питання методики ареальних досліджень у лінгвістиці.

Література та джерела

1. Бородина М. А. Диалектология, лингвогеография и ареалогия (опыт разграничения лингвистических дисциплин) // Языки народов Сибири / Ред. Е. И. Убрятов.– Кемерово, 1978.– С. 31–44.
2. Бородина М. А. Развитие ареальных исследований и основные типы ареалов // Взаимодействие лингвистических ареалов: теория, методика и источники исследования / Ред. М. А. Бородина.– Л., 1980.– С. 7–34.
3. Десницкая А. В. К вопросу о предмете и методах ареальной лингвистики // Ареальные исследования в языкознании и этнографии / Ред. М. А. Бородина.– Л., 1977.– С. 22–29.
4. Лингвистическая география: Энциклопедия – Россия-Он-Лайн // <http://www.spy-bot.ru/dictionary/sovremenciklop/6143.html>
5. Принципы ареальной (пространственной) лингвистики в современном сравнительно-историческом языкознании // Алефиренко Н. Ф. Современные проблемы науки о языке.– М.: Флинта: Наука, 2005.– С. 298–312.
6. Серебренников Б. А. О содержании терминов „лингвистическая география” и „ареальная лингвистика” // Общее языкознание: Методы лингвистических исследований / Ред. Б. А. Серебренников.– М., 1973.– С. 120–155.
7. Серебренников Б. А. Принципы ареального описания языков // Принципы описания языков мира.– М., 1976.– С. 164–198.
8. Сусов И. П. Принципы ареального языкознания // <http://iling.nw.ru/pdf/des/090kam.pdf>
9. Шарадзенидзе Т. С. Родство языков, процессы дивергенции, конвергенции и соответствующие им классификации языков // Теоретические основы классификации языков мира: Проблемы родства / Ред. Б. А. Серебренников.– М., 1982.– С. 63–107.

10. Эдельман Д. И. Основные вопросы лингвистической географии.– М., 1968.– 115 с.

УДК 801.318

Ірина Колтуцька

СЕМАНТИКА РАЦІОНАЛЬНИХ КОНЦЕПТІВ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІЙ КАРТИНІ СВІТУ

Здійснено аналіз структурно-функціональних особливостей концептів *розум, мудрість, слово* у концептуальній та мовній картині світу східних слов'ян. Виявлено семантичні компоненти концептів у міфологічно-релігійному і філософському дискурсах, розглянуто семантичні складники структури лексем *розум, мудрість, слово* з урахуванням парадигматичних і синтагматичних зв'язків в українській та російській мовах.

Ключові слова: концепт, концептуальна та мовна картина світу, семантичний компонент, синтагматичні та парадигматичні зв'язки.

Koltutska I. Is Semantics of Rational Kontseptiv in Easternslavic's Picture of the World. The article is devoted to the analysis of structural and functional properties of the concepts *mind, wisdom, word* in the conceptual and language picture of the world of the Eastern Slavic people. The semantic components of the concepts *mind, wisdom, word* are discovered in the mythological and religions, as philosophical discourses. The semantic characteristics of the lexemes *mind, wisdom, word* are analysed with consideration of syntagmatic and paradigmatic relations in the Ukrainian and Russian languages.

Key words: concept, conceptual and language picture of the world, semantic components, syntagmatic and paradigmatic relations.

Проблема розумової сили Слова-Логосу та суміжних із ним концептів *розуму, мудрості* тощо – є однією з ключових для ряду наук: філософії, логіки, антропології, релігієзнавства, педагогіки, психології та ін. За найдавнішою лінгвокогнітивною ідеєю, що бере початок від міфологічних джерел, Слово-Логос є головним чинником становлення світу та людини. У традиціях усіх світових релігій парадигма *Творець, Бог, Всесвітній Розум, Логос, Слово* – являє собою силу творення з хаосу світу та людини. Водночас з цим у вченні Платона про світ ідей, Арістотеля – про знання, втілені в слові, настановах школи стоїків про владну силу космічного Логосу, у спо-